

Е. ГАЙДАРЖИЙ

АНАЛИТИЧЕСКОЕ ГЛАГОЛЬНОЕ СЛОВООБРАЗОВАНИЕ КАК СРЕДСТВО ПОПОЛНЕНИЯ СОСТАВА НОМИНАТИВНЫХ ЕДИНИЦ

В работе обоснован перечень дифференциальных признаков, которые делают возможным отграничение аналитических дериватов от структурно подобных единиц, а также указаны особенности аналитического глагольного словообразования в русском и украинском языках.

Ключевые слова: аналитизм, аналитический дериват, словообразовательный тип.

K. GAIDARZHYYI

ANALYTIC VERBAL WORD-FORMATION AS ENLARGEMENT MEANS OF NOMINATION UNITS

The article is an attempt to set criteria for differentiating analytic derivative units from language units with the alike structure. Peculiarities of analytic deadjectival verbal word-formation are outline both in Russian and Ukrainian.

Keywords: analytism, analytic derivation unit, word-formation type.

УДК 811.81'23: 316.276

Ігор ДАВИДЕНКО

СПИВІДНЕСІНІСТЬ КОНЦЕПТІВ У КОНЦЕПТОСФЕРІ «ВНУТРІШНІЙ СВІТ ЛЮДИНИ»

У статті розглянуто особливості реалізації концептів 'душа', 'серце', 'розум', 'дух' як складових концептосфери „внутрішній світ людини”; виявлено ряд спільних та відмінних ознак аналізованих концептів у мовній картині світу українців.

Ключові слова: концепт, концептосфера, мовна картина світу, сакральна сфера, душа, серце, розум, дух.

На межі тисячоліть відбулася зміна наукових парадигм. На зміну системно-структурній парадигмі (структуралізму), де «мова інтерпретувалася як своєрідна суворо організована система, в якій кожне явище має свою цінність залежно від місця в цій системі, і де було проведено чіткі межі між мовною синхронією і діахронією, мовою і мисленням, звуком і фонемою, морфом і морфемою, словом і лексемою, значенням і смыслом» [2, с. 146] приходиться антропоцентрична парадигма лінгвістики, яка досліджує мову не як систему, яка існує сама в собі і для себе, а розглядає її у зв'язку із людиною.

Антропоцентрична парадигма починає збагачуватися багатьма новими науковими напрямками. До них, зокрема, належить когнітивна лінгвістика (від англ. *cognition* – «знання, пізнання», «пізнавальна

діяльність») – мовознавчий напрям, який розглядає функціонування мови як різновид когнітивної, тобто пізнавальної діяльності, а когнітивні механізми та структури людської свідомості досліджує через мовні явища [2, с. 147] і підносить на новий рівень наукового пізнання успадковану з інших наук та попередніх етапів розвитку лінгвістики проблему зв'язків між мовою та мисленням.

Одним із основних понять когнітивної лінгвістики є концепт, яке для сучасної науки не є принципово новим. На момент виникнення когнітивної лінгвістики, прагмалінгвістики, лінгвокультурології, воно вже тривалий час функціонувало у логіко-філософських дослідженнях. Логіко-філософське розуміння концепту було сформовано в межах теорії середньовічного концептуалізму, представниками якого були У. Оккам, Т. Гоббс, П. Абеляр [10, с. 300].

Ускладнює тлумачення концепту як наукового терміна його функціонування в різних науках і наукових галузях – у філософії, психології, логіці, літературознавстві, лексичній семантиці, етнолінгвістиці, лінгвокультурології, психолінгвістиці, когнітивній лінгвістиці, що і спричинило появу різноманітних трактувань цього терміна.

У філософській традиції концепт тлумачать як згорнуті знання людини про світ, як складник світобачення, концептуальної картини світу, яка в разі означення, уявлена як мовна [8, с. 464]. На думку В. Телії, концепт – це продукт людської думки і явище ідеальне, а відповідно, наявне в людській свідомості взагалі, а не лише мовній. Концепт – це конструкт, він не відновлюється, а «реконструюється» через своє мовне вираження і позамовні знання [9, с. 8].

Головною ідеєю статті є розуміння концепту як терміна, що служить для пояснення одиниць ментальних чи психологічних ресурсів нашої свідомості і тієї інформаційної структури, яка відображає знання і досвід людини, оперативна змістова одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи і мови мозку (*Lingua mentalis*) всієї картини світу, віддзеркаленої в людській психіці [3, с. 90].

До числа концептів можна зарахувати ті лексеми, значення яких становлять зміст специфічної національно-мовної свідомості носіїв мови і утворюють їх «наївну картину світу». Сукупність таких концептів утворює концептосферу мови [4], яка концентрує в собі культуру нації.

Термін «концептосфера» увів у вітчизняну науку академік Д. Лихачов. Він стверджував, що *концептосфера* – це сукупність

концептів нації, утворена всіма потенціями концептів носіїв мови. Чим багатша культура нації, її фольклор, література, наука, образотворче мистецтво, історичний досвід, релігія, тим багатша концептосфера народу [5, с. 3–9].

Під *концептосферою* будемо розуміти сукупність концептів, з яких, як із мозаїчних шматочків, складається полотно світорозуміння носія мови [6, с. 17].

У складі аналізованої концептосфери було визначено такі концепти, які репрезентують внутрішній світ людини, а саме: ДУША, СЕРЦЕ, ДУХ, РОЗУМ.

Для концептів цієї концептосфери характерна наявність тісних зв'язків між собою. Вони дають можливість виявити спільні ознаки між ними та простежити відмінні характеристики.

Концепти, які входять до складу концептосфери «внутрішній світ людини» мають багато подібного у засобах мовної репрезентації.

Насамперед це виявляється у схожості виразів: *рівновага духу, розуму, серця*, напр.: *Перейнятий в уяві сином, не міг відшукати рівноваги духа* (О. Кобилянська); ... *здавалося, настав уже супокій у голосних подіях села, вернулася рівновага в розколисані уми й серця* (О. Кобилянська); *Йому соромно було, що вид якоїсь, правдоподібно, зовсім незнайомої дами так відразу вивів його з духовної рівноваги; соромно й того, що спомини про ту, котру нагадав йому сей вид, досі ще мають таку силу над його душею* (І. Франко), у метафоричному представленні схожості виконання дії: *У Євгенія горіло серце, щось займалось в душі, мов негасимий вогонь* (І. Франко); *Душа мліла й боліла – помстою; серце гукало – оддячити; розум паши́в – злом...* (П. Мирний); *То за старим туманом поетичним ми тисячі таких чудес і чарів відкрили, що серце й ум в них тонуть, як у морі* (І. Франко), у взаємовпливові раціонального (розуму) і чуттєвого (душі і серця), напр.: *Але непереможний внутрішній голос рівночасно шептав йому щось таке чарівне, солодке, відкопував в його душі такі клейноти щирого, глибокого чуття, що його серце билося чимраз живіше, перед очима зачали бігати темні, рожеві і золоті точки, по тілі проходила дрозж, прилив чуття почав затоплювати розум, почав наvertати думки на лад* (І. Франко); *Той по морях і на суші, крізь стріли й вогонь, метушиться, Розуму в кого нема стримувати свою душу. Що ж залишиться нам? Слід читати священні книги, Котрі очистять серця, здержать*

пориви душі (Г. Сковорода); *Бачити гаманця і не знати, що в ньому, – це значить, бачивши, не бачити. Очевидно, треба скрізь дивитися подвійно: одне брати в душу, а друге в розум* (Г. Сковорода); *Жорстока думка, дика фантазія, Лойоли гідна й Торквемади! Серце холодне і тьмить розум* (І. Франко); **Розумом направляй, а почуттям урівноважуй** (прислів'я).

Один із найтісніших зв'язків існує між поняттями «серце» та «душа».

У сучасній науковій літературі думку про те, що однією із головних рис українського народу, його культури й ментальності є емоційність та кордоцентричність світогляду, можна вважати загальноприйнятою. Одними з мовних засобів вираження кордоцентричності як однієї з ознак української ментальності є лексеми *серце* та *душа*. Беручи до уваги сам термін «кордоцентричність», можна стверджувати, що саме лексема *серце* і є виразником цієї ідеї, оскільки українці пов'язують серце із органом, який відповідає за чуттєву сферу.

І серце, і душа – це репрезентанти внутрішнього світу людини, саме в них зосереджені наші почуття, переживання, бажання, настрої: *Такі походи хоча спершу й будили якийсь сум і острах у душі Максимовій* (П. Мирний); *Уранці устав Чітка з досадою в серці, з дурманом у голові* (П. Мирний). Душа і серце складають морально-емоційне ядро людини. Серце, так само як і душа, не лише є місцем, у якому відбуваються певні особливі процеси, але й виступає своєрідним вмістилищем почуттів, тобто уявлюване як щось статичне: *І щастя наповнює серце, і зелено навкруг усе* (О. Ольжич).

В українській мові лексеми *серце* і *душа* часто виступають як синоніми, причому найчастіше в значенні «внутрішній світ людини»: **Невесело було на серці в Якіма та Олени** (М. Коцюбинський); **Серце тужить, душа плаче, Бо вони знають, за що** (Ю. Федькович).

Синонімізація використання лексем *душа* і *серце* у значенні «внутрішній світ людини» дуже широко зафіксована в українській фразеології: *боліти душею – боліти серцем; вирвати з серця – виривати з душі; відкривати (відкрити) душі – відкривати (відкрити) серце; бути [припадати, приходиться] до вподоби (до душі, до серця, по серцю, до смаку, по смаку); душа не на місці – серце не на місці; душа (серце) радується (співає) – серце радується (співає); прийти до душі (до серця, по серцю, до вподоби, до сподоби), прийти до душі, по*

душі, до мислі, до серця, до смаку); проймає душу (серце), всім серцем – всією душею, без душі – без серця, від усієї душі – від усього серця), з відкритим (розкритим) серцем – з відкритою душею.

Ці обидва поняття виявляють паралелі у релігійному світобаченні українців, напр.: *мати Бога в серці – мати Христа в душі*. У мові наявна низка спільних означень *душі та серця* із семою «релігійність». Це переважно такі прикметники, як *ангельський, безерішній, щирий, добрий, чистий, невинний, козацький, християнський* тощо.

Схожість цих понять виявляється також у місці локалізації: серце розташоване всередині людини і душа, за наївними уявленнями українців, так само перебуває в людському тілі до моменту фізичної смерті. Як наслідок – будь-які процеси відбуваються найчастіше теж там – всередині людини. У мові це можна простежити передусім у виразах, які репрезентують сферу почуттів. Напр.: *у душі (на душі) – в серці (на серці), камінь ліг на серце – камінь ліг на душу, в глибині серця – в глибині душі, гірко (тяжко) на серці – гірко (тяжко) на душі, на дні серця – на дні душі; Мотрі так зробилося тяжко на душі, так гірко на серці, що вона аж не всиділа на зреші... та так і залилась сльозами* (П. Мирний).

Особливий взаємозв'язок концептів душа та серце полягає у тому, що вони мають здатність впливати один на одного: *Коли ж не стане сили, коли туга Вразить украй те серденько зомліле, Тоді душа повстане недолуга, Її розбудить серденько зболіле* (Леся Українка); можуть виконувати однакові (схожі) дії чи зазнавати однакових станів: *Мовчиш, мій друже ясний, і зітхаєш... Твоя душа за мною не жалкує, А тільки серце вражене сумує, І жаль тобі, що ти мене кохаєш* (Леся Українка); *А в мене серце холоне й душа холоне* (П. Мирний); можуть говорити (віщувати) щось одне одному: *Та що з того, що душа віщує, коли серце годі навчити* (Ю. Федькович). Для людини ж найважчим є намагання зрозуміти, що зараз відбувається в серці чи в душі: *Він прислухається, що діється у його в серці, в душі* (П. Мирний).

На схожість цих понять вказує також здатність лексем *душа та серце* входити до складу однакових перифраз. Напр.: *Він радіє (сумує) – Його душа (серце) радіє (сумує) – У нього радісно (сумно) на душі (на серці)*.

Відмінність серця і душі полягає у тому, що серце – центральний орган кровоносної системи, який забезпечує кровообіг, є життєдайною силою для людей, тому орган емоційного життя наділений властивостями матеріального серця і саме тому серце як вмістилище

почуттів має зв'язок з кров'ю: *Хто може виточити кров мого серця, коли я ще живий* (М. Коцюбинський).

Також наявний зв'язок серця з розумом. Серце, передусім, асоціюється зі стихією почуттів і протиставляється голові (розуму) як органу знань та логіки: *Розумом я це сприймаю, а серцем – ні*. Розум повинен контролювати діяльність чуттєвого серця, але йому це не завжди вдається, оскільки життя останнього не завжди підвладне законам логіки, тому й: *Полюбила москалика, Як знало серденько* (Т. Шевченко).

Найбільшим людським щастям може бути гармонія діяльності розуму та серця: *Я міг би жити радісно й щасливо, якби мені вдалось маленьке диво: змирити серце з розумом, або дізнатись, хто говорить з них правдиво* (Д. Павличко).

Спільні риси простежуємо й між поняттями «душа» та «дух».

Дух, подібно до душі, є носієм життя, його також не можна побачити і він так само перебуває десь всередині людини.

Концепти ДУША та ДУХ, маючи спільне походження, одночасно належать до різних сфер: до сакральної та загальномовної. Сакральна сфера репрезентує, передусім, релігійне значення лексем *душа* та *дух*, представлена у мові найчастіше стійкими виразами: *віддати (оддати) богові (богу, богам) дух; випустити дух, дух вийшов, дух витирає, душа втекла, душа відлетіла в небо, душа відійшла до Аїда, душечка відлетіла*, напр.: *Входжу, дивлюсь, а дитинка вже очима поводить. Я до неї кинулась. Воно зітхнуло разочок, і душечка одлетіла* (М. Вовчок); *Всяк думав, що зробила ця безздорова дівчина людям, що вони збираються її катувати, її, котрій не достає злегка похлинутися, щоб душа вилетіла з тіла* (П. Мирний). Саме у сакральній сфері можна побачити схожість цих концептів, оскільки лексеми *дух* і *душа* у фразеологізмах є взаємозамінними: *дух відлетів – душа відлетіла*, а у загальномовній – поняття «душа» та «дух» різняться.

У фразеологізмах, які не репрезентують сакральну сферу, не відображається взаємозамінність лексем *дух* і *душа*. У тих ситуаціях, де можна вжити як одне, так і інше слово, смисл кардинальним чином змінюється. Напр., вислів *в душі* вказує на таємні думки людини, а – *в дусі* (частіше з запереченням: *не в дусі*) – на настрій людини; вислову *по духу* – «спільність поглядів, ідейних переконань, спосіб мислення» найбільш буде підходити – *до душі* – «відповідний чиїм-небудь уподобанням, смакам, подобатися». Ці два вислови зовні подібні, але їхня

семантика індивідуалізована, оскільки, якщо в першому випадку йдеться про спільність поглядів, то у другому – про почуття: *Можна вибрати сина і по духу брата, та не можна рідну матір вибирати* (В. Симоненко); *Іван Михальчевський був нежонатий. Йому вже минуло двадцять шість років, і він не міг знайти собі дівчину до душі* (І. Неч.-Левицький) [11, с. 285].

Отже, концепти СЕРЦЕ та ДУША найбільше виявляють схожість, представляючи сферу почуттів, а ДУША та ДУХ – представляючи релігійний світогляд українців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Булыгина Т. В. Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики) / Т. В. Булыгина, А. Д. Шмелев. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1997. – 574 с.
2. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : [підручник] / М. П. Кочерган. – К. : Видавничий центр «Академія», 2003. – 463 с.
3. Кубрякова Е. С. Концепт // Кубрякова Е. С. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина. – М. : Изд-во Москов. ун-та, 1996. – С. 90–93.
4. Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка / Д. С. Лихачев // Русская словесность : от теории словесности к структуре текста : антологія / [под ред. В. Н. Нерознака] ; Ин-т народов России, Москов. гос. лингв. ун-т, Общество любителей рос. словесности. – М. : Academia, 1997. – С. 280–287.
5. Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка / Д. С. Лихачев // Известия РАН. Серия литература и языки. – 1993. – № 1 – С. 3–9.
6. Маслова В. А. Введение в когнитивную лингвистику : учеб. пособие / В. А. Маслова. – [3-е изд., испр.] – М. : Флинта; Наука, 2007. – 296 с.
7. Словник української мови : в 11-ти томах. – К. : Наук. думка, 1970–1980.
8. Слухай Н. В. Сучасні лінгвістичні теорії концепту як мовно-культурного феномену / Н. В. Слухай // Мовні і концептуальні картини світу : [зб. наук. праць]. – К. : КНУ ім. Т. Г. Шевченка, 2002. – № 7. – С. 462–470.
9. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – М. : Языки русской культуры, 1996. – 288 с.
10. Філософський енциклопедичний словник / [голова редкол.

В. І. Шинкарук] ; НАН України Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди. – К. : Абрис, 2002. – 742 с.

11. Фразеологічний словник української мови : у 2-х кн. – Кн. 1–2. – К. : Наук. думка, 1993. – 980 с.

Стаття надійшла до редколегії 06.03.2012

И. ДАВЫДЕНКО

СООТНОШЕНИЕ КОНЦЕПТОВ В КОНЦЕПТОСФЕРЕ «ВНУТРЕННИЙ МИР ЧЕЛОВЕКА»

В статье рассмотрены особенности реализации концептов душа, сердце, разум, дух как составляющих концептосферы «внутренний мир человека», определено ряд общих и отличительных признаков концептов, которые составляют основу анализируемой концептосферы.

Ключевые слова: концепт, концептосфера, языковая картина мира, сакральная сфера, душа, сердце, разум, дух.

I. DAVYDENKO

CORRELATION CONCEPTS IN THE CONCEPT SPHERE “INNER WORLD OF A MAN”

Peculiarities of the concept ‘soul’, ‘heart’, ‘mind’, ‘spirit’ realization as the components of the concept sphere ‘inner world of a Man’ are observed in this paper; the line of common and different features of the analyzed concepts in the linguistic picture of the Ukrainians’ world is displayed.

Key words: concept, concept sphere, linguistic picture of world, sacral sphere, soul, heart, mind, spirit.

УДК 371. 134 (045)

Наталія ЗАХАРЧУК

ЗАСОБИ ПОДОЛАННЯ СТЕРЕОТИПНИХ УЯВЛЕНЬ У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ ДО МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

У статті досліджується роль та встановлюється значення стереотипів у процесі міжкультурної комунікації. Разом з тим подано аналіз їх впливу на перебіг комунікативної діяльності між представниками різних культур, а зокрема, на сприйняття партнерами по спілкуванню одне одного та інтерпретацію намірів співрозмовника. Підбрано ефективні засоби для подолання стереотипних уявлень у студентів, що сприятимуть успішній їх підготовці до міжкультурної комунікації.

Ключові слова: комунікативний бар'єр, міжкультурна комунікація, стереотип, стереотипне уявлення.

Нині важко знайти хоча б одну галузь діяльності, яка б не зазнала впливу культур інших етнічних спільнот і народів. Тому завданням професійної підготовки спеціалістів будь-якої сфери є формування у студентів системи гуманістичних цінностей, навчання їх міжнародної професійної взаємодії, створення можливостей для конструктивної міжкультурної комунікації з іноземними колегами. Провідною ідеєю для